

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Alıntılar Üzerine - II

On Mongolian loanwords in Kipchak dictionaries - II

Sevim ERDEM YILDIZ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tunceli sevimerdem@hotmail.com, orcid.org/ 0000-0002-0728-4857

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
13.03.2025
Kabul/Accepted:
07.04.2026

DOI:

10.18069/firatsbed.1657218

Anahtar Kelimeler

Kıpçakça, Kıpçak
Sözlükleri, Moğolca, alıntı
kelimeler.

Keywords

Kipchak, Kipchak
dictionaries, Mongolian,
loanwords.

ÖZ

Kıpçaklar (Kuman) IX. ve XI. yüzyıllar arasında Kimeklerle birlikte İrtiş boylarında tarih sahnesine çıkmışlardır. Moğol hareketinden önce İrtiş nehrinden başlayarak Karadeniz'in kuzey bozkırlarını da içine alan Orta İdil sahasına kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşamaktaydılar. XIII. yüzyıldan itibaren Moğolların hareketleri ile Orta Asya'da siyasi ve coğrafi bakımdan büyük değişikliklerin yaşanması Kıpçakları da etkilemiştir. Uzun yıllar süren mücadeleler sonucunda bazı Kıpçaklar yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmış, Deşt-i Kıpçak'ta kalanlar ise Moğol hakimiyeti altına girmiştir. Bu süreçte, Moğolları dil ve kültür bakımından etkilerken kendileri de onlardan etkilenmişlerdir. Bir arada yaşamın getirmiş olduğu bu etkileşim dile de yansımış ve Kıpçakçadaki Moğolca unsurların derlenmesini gerekli kılmıştır. Bu nedenle çalışma, daha önce *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*'de yayımlanan "Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar" adlı makalenin devamı olarak hazırlanmıştır. Söz konusu çalışmada, Kıpçak sözlüklerinde yer alan 60 Moğolca alıntı kelime değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ise yine aynı eserlerde yer alan ve önceki çalışmada ele alınmamış olan *b* ile başlayan Moğolca kökenli kelimeler incelenmiştir. Bunlar: *bağana*, *bağırçı*, *bedene*, *besrek*, *boğavul*, *bohtak*, *bosağa*, *botan*, *bögey-*, *buv*'dur. Böylece bu çalışma ve Kıpçakçadaki Moğolca alıntı kelimeler üzerine yapılacak sonraki incelemeler, Kıpçak sözlüklerindeki bu unsurların tespitine katkı sağlamaya devam edecektir.

ABSTRACT

The Kipchaks (Cumans) appeared on the stage of history between 9th and 11th centuries along the banks of the Irtysh River, together with the Kimeks. Before the Mongol conquest, they lived in a vast region extending from the Irtysh River to the Middle Volga region, including the northern steppes of the Black Sea. Beginning in the 13th century, the Mongol expansions brought about major political and geographical changes in Central Asia. These changes also affected the Kipchaks. After years of conflict, some Kipchaks had to leave the places they lived in, while those who remained in Dasht-i Kipchak came under Mongol rule. During this period, they influenced the Mongols in terms of language and culture, while also being influenced by them. This interaction, resulting from their coexistence, was also reflected in the language and made it necessary to identify the Mongolian elements in Kipchak. For this reason, this study was prepared as a continuation of the article titled "Mongolian Elements in Kipchak Dictionaries" previously published in the *Yearbook of Turkic Studies - Belleten*. In that study, 60 Mongolian loanwords found in Kipchak dictionaries were evaluated. In the present study, Mongolian words beginning with *b* in the same works, which were not examined in the previous study, are analyzed. These are as follows: *bağana*, *bağırçı*, *bedene*, *besrek*, *boğavul*, *bohtak*, *bosağa*, *botan*, *bögey-*, *buv*. Thus, this study, together with future research on Mongolian loanwords in Kipchak, will continue to contribute to their identification of these elements in Kipchak dictionaries.

Atıf/Citation: Erdem Yıldız, S. (2026). Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Alıntılar Üzerine-II. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 2, 807-818.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Sevim ERDEM YILDIZ, sevimerdem@hotmail.com

1. Giriş

Tarihî Kıpçak Türkçesi, XIII-XVII. yy.lar arasında birbirinden uzak iki coğrafya olan Orta Asya ile Doğu Avrupa arasında geniş bir coğrafyada kullanılmış ve bu süreçte yaşadığı bölgesel farklılıklar sebebiyle üç alt diyalekte ayrılmıştır: *Kuman diyalekti* (14. yy.), *Memlûk Kıpçakçası* (14-16. yy.lar), *Ermeni Kıpçakçası* (16.-17. yy.lar) (Tekin & Ölmez, 2003: 41). *Kuman diyalekti* 13-15. yy.larda Altın Ordu Devleti bünyesinde yaşayan Kıpçakların dili olup bu dönemde İtalyan ve Almanlar tarafından *Codex Cumanicus* adlı eser kaleme alınmıştır. *Ermeni Kıpçakçasını* ise aynı coğrafyada Ermeni harfleriyle yazılmış tarihî vakayinâmeler, hukuk, filolojik eserler, dinî eserler ve edebî eserler temsil etmektedir. *Memlûk Kıpçakçası* da Mısır ve Suriye’de kaleme alınan sözlükler, gramer kitapları ile edebî, ilmî, dinî ve askerî nitelikteki eserlerle temsil edilmiştir.

11. yy.’ın başlarında başta Moğol baskısı olmak üzere çeşitli sebeplerle batıya göç eden Kıpçaklar, Güney Doğu Avrupa bozkırlarında, Cengiz Han’ın torunu Batu Han’ın 1241 yılında Altın Ordu devletini kurmasına kadar herhangi bir devlet kuramamış ve Ruslar ile Bizanslarla ile sürekli mücadele hâlinde olmuştur. Altın Ordu Devletinin hâkim unsurları arasına girmeyi başardıktan sonra ise buradaki Bulgar Türklerini de Kıpçaklaştırmışlar (Güner, 2013: 21-23). Özellikle 13. yüzyıl başlarında Moğol hareketinin etkisiyle Orta Asya’da siyasi ve coğrafi dengeler değişmiş; bu değişimin sonucu olarak daha iyi maddi şartlar arayışı içindeki Kıpçak Türklerinin büyük bir kısmının Mısır ve Suriye’ye paralı asker olarak göç ettikleri veya veya götürüldükleri görülmektedir. Buradaki Türkmen (Oğuz) Türkleriyle başlayan ilk Türk unsuru sonrasında Orta Asya’dan gelen bu paralı askerler içinde Kıpçakların yanında Harezmi sahasından Kanglı ve Karluk Türklerinin de yer aldığı görülmekte ve bu nedenle etnik duruma bakıldığında altkatman olarak Türkmen unsurunun yer alması dikkat çekmektedir (Özyetgin, 2001: 27). Özyetgin, Memluk sahasındaki Türklerden oluşan karışık etnik yapı içinde Türkler dışında Moğolların da belirli sayılarda yer aldığını belirtmekte (2001: 29) ve Abdülkadir İnan da Sultan Baybars zamanında (1259-1277) birçok Tatar emirinin Mısır’a iltica ettiğini ve bu “Tatar emirlerinin” evvelce Moğollara hizmet etmiş olan Doğu Türkleri yahut Müslüman olup Doğu Türkçesi konuşan Moğollar olduğunu söylemektedir (İnan, 1953: 62). Dolayısıyla Kıpçakların yaşadığı bu iki farklı coğrafyada Moğolların etkileri ve tesirleri nedeniyle ortaya çıkan Moğol söz varlığının derlenmesi, bu bölgedeki dilsel, kültürel ve toplumsal etkileşimlerin izlenmesi hakkında bilgi verirken Kıpçakça söz varlığının ne kadarının Moğolca söz varlığından beslendiğini de ortaya koyacaktır.

2. Konu Külliyatı ve Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışma, daha önce *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 2015, 63. cildin 1. sayısında yayınlanan “Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar” adlı makalenin devamı olup söz konusu makalede ele alınmamış Moğolca kelimelerden *b* ile başlayan alıntı kelimeler incelenecektir. Bu kelimeler *bağana*, *bağırçı*, *bedene*, *besrek*, *boğavul*, *boğtak*, *bosağa*, *botan*, *bögey*- ve *buv*’dur. Burada yine aynı sözlükler – *Kodeks Kumanikus*, *Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk*, *Kitāb-ı Mecmū’u Tercumān-ı Türkî ve ‘Acemî ve Moğolî*, *Et-Tuḥfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye*, *Kitābu Bulğatu’l-Muṣṭāk fi’l-Luğati’t-Türk ve’l-Kıfçak*, *El-Kavānīnu’l-Kulliye li Zab’i’l-Luğati’t-Türkiyye*, *Ed-Durretu’l-Muḍāa fi’l-Luğati’t-Türkiyye* – taranarak önceki çalışmada yer almayan bu kelimeler tespit edilmiştir. Tespit edilen Moğolca alıntı kelimenin varlığı önce *Moğolların Gizli Tarihi*’nde aranmış, ardından edebî Moğolca kaynaklarından olan Lessing (1960) ve Kowalewski’deki (1846) biçimi ve anlamı üzerinde durulmuş, son olarak Modern Moğolca kaynaklarından Kalmuk için Ramstedt (1935) Buryat için Çeremisov (1951), Ordos için Mostaert’ın (1968) sözlükleri taranarak kelimenin Moğolca kaynaklardaki durumu incelenmiştir. Ayrıca kelimenin etimolojisi için başta Räsänen (1969), Doerfer (1963-75), Clauson (1972), Schönig (2000), Csáki (2006) ve Kincses-Nagy (2018) olmak üzere çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır.

3. Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar

3.1. bağana “çatal” [< Mo. *bagana*]

Kıpçak sözlüklerinden *Et-Tuḥfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye*’de *bağana* “çatal” anlamıyla kayıtlıdır (Atalay, 1945: 146).

Moğolca Veriler:

Orta Moğolca: *Moğolların Gizli Tarihi*’nde (Haenisch, 1939; Kaçalın, 2020 ve Rachewiltz, 2004) bu kelimenin yer almadığı görülmektedir. **||Edebi Moğolca:** BAKAN-A /вагана/ Pillar, column, post, pole, tent-

pole, rafter, joist ‘Direk, sütun, kazık, destek, sırık, çadır kazığı, çatı kirişi, kiriş, döşeme kirişi’ (Lessing, 1960: 68a); pieu ou barre de bois sur laquelle on atache les tentes, pilier, colonne ‘Üzerine çadırların bağlandığı kazık veya ahşap çubuk, sütun, kolon’ (Kowalewski, 1846: 1056b). **Modern Moğolca:** Kalmuk *bax^{na}* säüle, pfeiler, balkenstütze (im hause) ‘sütun, direk, giriş desteği (evde)’ (Ramstedt, 1935: 29a); Buryat БАГАНА 1) столб, колонна; подпорка, подставка ‘direk, kazık; dayanak, destek’ (Çeremisov, 1951: 79b); Ordos *Baq^{ana}* chevron, piquet pour attacher des animaux, mât, perche ‘mertek, hayvanları bağlamak için kullanılan kazık, direk, sırık’ (Mostaert, 1968: 83a).

Räsänen, sözlüğünde kelime hakkında şu bilgileri verir: Çağ. vs. *bakan* Stange, mit der man die Filzdecken der Jurte aufhebt und stützt ‘Yurtların keçe örtülerini kaldırmak ve desteklemek için kullanılan direk’, Çağ. Tob. *baġan*, Tar. *pakana*, Tel. *pakkan*, Kar. vs. *baġana* Stütze, Säule ‘destek, sütun’, ein stumpfsinniger Mensch ‘monoton bir insan’, (Kmk.) Ursache, Grund ‘sebepler, neden’, Jak. *baġana*, *maġana* толстый столб ‘kalın direk’, Çuv. *PuGane* Puppe ‘kukla’, (Aşm.) *piGene* кукла ‘kukla’ = mo. (KWb. 29) *baġana* Säule ‘sütun’ (1969: 58a).

Clauson, *baġna* madde başında Kırçakçadaki *baġana* kelimesinin *baġna* a rung of a ladder or a step of a staircase ‘seyyar merdiven basamağı veya merdiven basamağı’ anlamına gelen kelime ile muhtemelen bir ilgisi olmadığını ve Kırçakçadaki bu kelimenin Moğolcadaki *baġana* kelimesi gibi görüldüğünü belirtmektedir (1972: 316a).

Khabtagaeva, Tuvan. *bagana* pillar, tent-pole ‘direk, çadır direği’ ← Mo. *bagana: ←Türkçe *baġanā: krş. Eski Türkçe *baġan* torque, necklase ‘tork (metalden yapılmış, büyük, sert, boyun halkası), gerdanlık’ (2009: 195).

Boeschoten, A Dictionary of Early Middle Turkic’te *baġana* kelimesinin Moğolca olduğunu belirtir ve kelimenin anlamını (forked) tent pole ‘(çatallı) çadır direği’ şeklinde verir (2022: 68b).

(Doerfer 1963-75: Ø; Schönig, 2000: Ø; Csáki, 2006: 44-46; Kincses-Nagy, 2018: Ø; Çulha, 2024: 207).

3.2. baġırçı “aşçı” [< Mo. *ba’urçı*]

Kodeks Kumanikus’ta *baġırçı* [bagerzi] koch, ‘coquus’ ‘aşçı’ (Grønbech, 1942: 47) anlamıyla kayıtlı olan bu kelime, Poppe (1962) ve Knüppel’in (2009) çalışmalarında ele alınmamıştır.

Moğolca Veriler:

Orta Moğolca: *Moğolların Gizli Tarihi*’nde **ba’urcin** Koch ‘aşçı’ (Haenisch, 1939: 12; Kaçalın, 2020: 46); Rachewiltz, *ba’urçı* makamının basit bir aşçıdan daha fazlası olduğunu, bu unvan sahibinin yiyeceklerin idaresinden sorumlu ve aynı zamanda baş kadeh taşıyıcısı olduğunu belirtir (Rachewiltz, 2004: 463). **Edebi Moğolca:** BAGURCI(N) (BAGURÇI(N)) cook ‘aşçı’ (Lessing, 1960: 72b). Kelime, Kowalewski’nin sözlüğünde *Bagurçin-u ger* şeklinde yer almaktadır. Kelime burada; une auberge, hôtellerie ‘han, otel’ şeklinde açıklanmıştır (Kowalewski, 1846: 1065a). **Modern Moğolca:** Kalmuk (Ramstedt, 1935), Buryat (Çeremisov, 1951) ve Ordos’ta (Mostaert, 1968) tespit edilememiştir.

Boeschoten *bavurçı* < Moğolca ‘cook (aşçı)’ madde başına aldığı kelimenin *Codex*’te *baġırçı* biçiminde olduğunu gösterir (2022: 76b).

Kelime *Şecere-yi Terâkime*’de *bavurçı* olarak bir kez geçmiştir: “Ügre ve özge aş kılğalı *bavurçı* ve aşnı esbâbı tapılmadı. ‘Erişte ve başka yemek yapmak için aşçı ve yemeğin malzemeleri bulunamadı.’” (Ölmez, 2020: 90b/7). Ölmez, çalışmasının *Açıklamalar* bölümünde bu kelimeyi inceleyerek kelimenin ilk defa *Codex Cumanicus*’ta *baġırçı* ‘aşçı’ biçimiyle geçtiğini belirtir. Ayrıca Ölmez, burada Doerfer’in görüşüne de yer verir: Doerfer’e göre, kelimenin kökeninin belirlenmesi zordur ve bu kelime, genel Türkçede Moğol döneminden beri görülmektedir. Vladimirtsov ve Poppe’ye göre, *bavurçı* kelimesi, Moğolca *baġur* ~ *ba’ur* ‘karaciğer’ kelimesinden çıkmıştır (TMEN I, nr. 82). Ardından, kelimenin *Babürnâme*’de *bavurçı* ‘aşçı’ ve Özbekçede *bâburçı* ‘aşçı’ olarak geçtiğini ve Doerfer’in Kutb’un *Hüsrev-i Şirin*’inde de bu kelimenin bulunduğunu söylediğini ekler. Arat’ın *Babürnâme* üzerine yaptığı çalışmada *bavurçı* ve *bavurçılık* kelimeleri için “aşçı ve aşçılık hükümdar sarayında mutbahta çalışanlara mahsus ve bekâvulluktan aşağı derecede bir rütbedir” şeklindeki verdiği bilgiden bunun önemli bir rütbe olduğunun anlaşıldığını belirtir (2020: 302-303). Kelime, *Uygur-Moğol Harfli Moğol Dili Yadigârları*’nda da geçmektedir: *baġur:rci* aşçı; yemekhane (Turf.15h2; ND.A:29) (çev. Ölmez & Chimeddorj, 2023: 310).

(Räsänen, 1969: Ø; Doerfer 1963-75: §82, 202-205; Schönig, 2000: Ø; Csáki, 2006: Ø; Khabtagaeva, 2009: Ø; Kincses-Nagy, 2018: Ø).

3.3. bedene “bildircin” [< Mo. *bödene*]

Et-Tuhfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye’de *badanah* (بَدَانَه 19a/12) ‘yelve kuşu.’ (Atalay, 1945: 146a), *Ed-Durretu’l-Muđā fi’l-Luğati’t-Türkiyye*’de *bedene* (بَدَنَه 12a/8) “bildircin” (Toparlı, 2003: 75) ve *El-Kavānīnu’l-Kulliye li Zābī’l-Luğati’t-Türkiyye*’de *bedene* (بَدَنَه 70a/7) “bildircin” (Toparlı, vd., 1999: 103) şeklinde yer almaktadır.

Poppe’nin çalışmasında kelime hakkında بُوَدَنَه Wachtel ‘bildircin’, Mo. *bödöne*, Oir. *bödönö* ‘aynı anl.’ açıklamaları yer alır (1927: 1266).

Moğolca Veriler:

Kelime **orta Moğolca kaynaklarından** *Moğolların Gizli Tarihi*’nde (Haenisch, 1939, Kaçalin, 2020, Rachewiltz, 2004) yoktur. Ancak Kincses-Nagy’in Çağataycadaki Moğolca alıntıları incelediği çalışmasında ele aldığı *bödänä* kelimesi için kullandığı Orta Moğolca Kaynakları arasında bulunan Kara’nın “Zhiyuan Yiyu: Index alphabétique des mots Mongols” adlı çalışmasında (s. 287)¹ bu kelimenin *büdöne* “lark” şeklinde yer aldığını belirtir (Kincses-Nagy, 2018: 69). **||Edebi Moğolca: BYDYNE (BÜDÜNE) / БҮДНЭ** Quail ‘Bildircin’ (Lessing, 1960: 144b); (*budune*) بُوَدَنَه caille (tetrao coturnix) ‘bildircin’ (Kowalewski, 1846: 1230a). ||

Modern Moğolca: Kalmuk. *bödn^ö* (*böd^önə*) wachtel (vogel) ‘bildircin (kuş)’. [*bödüne*, krş. çağ. *büdänä*, *bödänä* ‘aynı anlam.’] (Ramstedt, 1935: 54a); Buryat БҮДНЭ перепёлка ‘bildircin’ (Çeremisov, 1951: 134b), Ordos BÖDÖNÖ caille ‘bildircin’ BÖDÖNÖ *šiwū*, ‘aynı anlam.’ [= mo. *bödüne*] (Mostaert, 1968: 84a).

Doerfer kelimeyi بُوَدَنَه (*bödänä*) “Wachtel ‘bildircin’ (Tetrao coturnix)” şeklinde açıklayarak Batı Orta Moğolcadaki şeklinin *bödänä* ‘aynı anlam.’ olduğunu belirterek bu kelimenin hemen hemen bütün Türk dillerine nüfuz ederek ve hemen hemen her yerde Türkçede *bildircin*’in yerini aldığını belirtir (TMEN I: 218 §98).

Khabtagaeva’nın Tuvacadaki Moğolca unsurları incelediği çalışmasında Tuvacadaki *bödene* kelimesinin Moğolca *bödöne’den geçtiğini belirtmiştir (2009: 33).

Eren, *bildircin* kelimesinin yerine diyaleklerde *bödene* biçiminin bulunduğunu söyler. Türkmençe *bedene* ‘bildircin’, Balkarca *bedene*, Kazan Tatarcası *büdene*, Kırgızca *bödöne*, Kazakça *bödene*, Kara Kalpakça *bödene*, Nogayca *bödene*, Tuvaca *bödene* (Tuvalar bildircine *matpadak* adını da verirler.), Teleüt, Şorca *pödüne*, Altay *pödüne*, Yeni Uygurca *bödüne*. Bu sözün Moğolca *bödüne*’den alındığının bilindiğini belirtir (1999: 51a).

Boeschoten quail ‘bildircin’ anlamındaki bu kelimenin Moğolca *bädänä*’den geçtiğini belirtir (2022: 78a).

Kincses-Nagy, kelimenin ilk verilerinin Orta Kıpçak anıtlarından olduğu belirterek Sevortyan’ın bu Türk dillerine ait kelimenin Moğolca tarafından kopyalandığını varsaymaya meyilli olduğunu eklemiştir (bk. ESTJa 1978: 101-102). Ancak Ramstedt, Räsänen, Ligeti, Doerfer ve Róna-Tas’ın, bu kelimenin Moğolcadan ödünlendiğini düşündüklerini ve Róna-Tas’ın bu kelimeyi birkaç kere tartışarak orijinal anlamının Monguor *bodono* ‘tailles’ and *bodono šū* ‘tailles bird’ olarak korunduğunu varsaydığını eklemiştir. Ayrıca, bildircin için Türk dillerinde eş anlamlıları *bildircin* ve *bitbildiq* olduğunu belirtmiştir (2018: 69).

(Ayrıca bk. Räsänen, 1969: 82b; Schönig, 2000: 76; Csáki, 2006: 66-68)

3.4. besrek “kızgın deve” [< Mo. *beserek*]

Et-Tuhfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye’de *besrek* بِسْرَك (7b/5) “erkek ve kızgın deve” (Atalay, 1945: 150) ve *biserek*² بِسْرَك (7b/5) “erkek ve kızgın deve” (Atalay, 1945: 152); *Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk*’te *bisäräk* (بِسْرَك (31)) “İki hörgüçlü deve”³ (Caferoğlu, 1931: 18) şeklinde geçmektedir.

Moğolca Veriler:

Kelime **orta Moğolca kaynaklarından** *Moğolların Gizli Tarihi*’nde (Haenisch, 1939, Kaçalin, 2020, Rachewiltz, 2004) yoktur. **||Edebi Moğolca: BESEREG / БЭСРЭГ** Mongrel, half-breed, crossbreed, hybrid;

¹ Kara, G. (1990). “Zhiyuan Yiyu: Index Alphabétique des mots Mongols”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 44(3): 279-344.

² Sayfanın kenarına *biserek* okutacak şekilde yazılmıştır (7b/5). Ancak, Atalay çevirisinde bu kelimenin okunuşunu *bisrek* şeklinde vermiştir (Atalay, 1945: 152b).

³ Eserde kelimenin anlamı *al-camal al-buhtī* olarak verilmiş ve bunun çevirisi de Bulut’un yüksek lisans tezinde “deve yavrusu” olarak yapılmıştır (Bulut, 2019: 216).

bastard; of unstable character, a friend who has turned enemy; a person who keeps to himself; a business doomed to failure ‘melez, kırma, karışık, melez hayvan veya bitki; piç; oturmamış karakter, arkadaşın düşman olması; kendi hâlinde olan kişi; başarısız olduğuna hükmedilmiş iş’ (Lessing, 1960: 100b); animal métis, avorton ‘melez hayvan, kırma’ (Kowalewski, 1846: 1112a). ||**Modern Moğolca:** Kalmuk *bes^ərəG* bastard, blending, mischling (von Tieren); viele sorten untereinander ‘piç, melez, kırma (hayvanlardan); birbiri arasında birçok çeşit.’ (Ramstedt, 1935: 43b); Ordos *Beserek* hybride, métis ‘melez, hibrit’ (Mostaert, 1968: 67b).

Khabtagaeva, Tuvacadaki *bezerek* ‘prematurely born (prematüre doğan)’ kelimesinin Moğolca **besereg* kelimesinden geçtiğini gösterir (2009: 53).

Eren, *beserek* ‘tüylü erkek deve, damızlık erkek deve’. Ağızlarda *besrek*, *besirek*, *biserek* gibi birtakım biçimlerin de kullanıldığını belirttiği kelimenin Eski Kıpçakçada *biserek* olarak geçtiğini ekler (1999: 48a).

Boeschoten, kelimenin *Et-Tuħfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye*’de sayfa kenarında *besäräk* şeklinde yazdığını, metinde ise kelimenin *bäsäräk* olduğunu gösterir ve kelimenin Moğolcadan geçtiğini belirtir. Kelimenin 1. anlamını camel stallion ‘erkek deve’ (Anadolu ağızlarında *beserek* ‘hairy, well-fed camel stallion ‘tüylü ve besili erkek deve’) ve **besäräk** 2. anlamını two-humped camel ‘iki hörgüçlü deve’ olarak verir (2022: 82a).

(Ayrıca bk. Schönig, 2000: 69-70; Kincses-Nagy, 2018: 62; Çetin, 2022: 84).

3.5. boğavul “mübaşir” [< Mo. *böke’ül*]

Kodeks Kumanikus’ta *boğavul* [bogaul] gerichtsdienner, ‘placarius’ (Grønbech, 1942: 62) şeklinde yer alan bu kelime, Poppe (1962) ve Knüppel’in (2009) çalışmalarında ele alınmamıştır.

Kelimeyi bu şekliyle, **Orta Moğolca kaynaklarından** *Moğolların Gizli Tarihi*’nde (Haenisch, 1939; Kaçalın, 2020) ve (Rachewiltz, 2004), **Edebi Moğolca kaynaklarından** Lessing (1960) ve Kowalewski’de (1846) ve **Modern Moğolca** kaynaklarından Kalmuk için Ramstedt’te (1935), Buryat için Çeremisov’da (1951) ve Ordos için Mostaert’te (1968) tespit edilememiştir.

Bu çalışma için taranan Moğolca kaynaklarda *bogavul* şekliyle yer almaması nedeniyle ona en yakın şekil olan *bökevül* kelimesinin incelenmesi *bogavul*’un izahı için uygun olacaktır. Bu nedenle *bökevül*’ün etimolojisi üzerine ayrıntılı bir çalışma hazırlamış olan Vásáry’nin “Mongol or Turkic? Notes on *Bökevül*, A Military and Court Official of the Turco-Mongolian Politics” adlı makalesinde *bökevül* kelimesinin kökeni incelenmiştir. Burada Vásáry, Türk-Moğol devletlerinde görülen *bökevül* kelimesinin kökenini incelemiştir. Çalışmasında bu terimin anlamını, işlevini ve özellikle de kökeni üzerindeki birkaç hususu aydınlatmaya çalışacağını belirtir.⁴ Vásáry, kelimenin başlangıçta han sarayının temel görevlilerine ait olduğunu ve her zaman hanedanın diğer görevlileri ile bağlantılı olduğunu, örneğin *ba’urçi* ‘aşçı’, *çerbi* ‘levazım subayı’, *e’üteçi* ‘kapı görevlisi’, *aqtaçi* ‘seyis, atlardan sorumlu saray görevlisi’, *şiba’uçi* ‘doğancı başı’ vb. onlarla birlikte anıldığını belirtir. Reşidüddin’in *Câmiu’t-tevârih*’inde sık sık *ba’urçi* ile en yakın bağlantıda olduğunu söyler. Kökenine geçmeden önce de *bökevül*’ün ikincil kaynaklardaki anlamları üzerinde duran Vásáry, ilk gruptaki anlamın mutfak faaliyetlerinden ve yemek servisinden sorumlu bir görevli ile ilişkilendirilebildiğini: ‘aşçı, aşçıbaşı, mutfak sorumlusu, sofrta görevlisi, et dilimleyici, çeşneci, kadeh taşıyıcı, protokol şefi; ikinci anlam grubunun ise açık bir şekilde yiyecek ve erzakla bağlantılı olsa da daha geniş bir ev faaliyeti ölçeğine ve daha üst düzey sorumluluklarına atıfta bulunur: ‘muhafız, kâhya, odabaşı, müfettiş’. Vásáry sonrasında kelimenin kökeni ile ilgili görüşlere yer verir ve kökeni ile ilgili en isabetli adımın Cleaves tarafından atıldığını belirtir. Kelimenin etimolojisi ile ilgili tartışmalar ve kaynaklardaki biçim ve anlamlara yer verdikten sonra Moğol İmparatorluğunun batı yarısında kullanılan *böke’ül* kelimesinin Türk dillerine *bökevül* olarak ve Farsçaya *bukāvul* olarak (ya doğrudan Moğolca ya da Türk dili aracılığıyla) ödünç alınmış ve olağan dışı bir kariyer yaptığını belirtir. En erken dönemlerden itibaren İlhanlı İnan’ında ve Altın Orda’da kullanılan bu kelimenin İnan’daki tüm hanedanlarda işlevini koruduğunu, bir kolunu Babürlü Hindistan’ına taşıyarak Timurlular döneminde zenginleştiğini açıklar. Çalışmanın devamında Şeybanilerin ve Safevilerin *bukāvulları* bildiğini ve Orta Asya Hanlıklarında yirminci yüzyılın sonlarına kadar makam sahibi olduklarını ekler. Asya’nın neredeyse

⁴ Makalenin amacından uzaklaşmamak adına bu makalenin *bogavul* ile ilgili kısımlarına yer verilerek buna göre *bogavul* kelimesinin kökü ile bu kökün Moğolca kaynaklardaki biçim ve anlamlarıyla ilgili veriler sunulacaktır.

tüm Türk-Moğol yönetimleri, İran dünyası ve Babürlü Hindistan'ının bildiği *bökevül* (*bukâvul*) makamının Türkçede ilk olarak 14. yy.in ilk yarısında *Codex Cumanicus*'ta görüldüğünü ve Latince *Placerius*, Farsça *Tataul*, Kuman *Böge(v)ül* 'mübaşir, muhafız' şeklinde olduğunu açıklar. Ayrıca Vásáry, -k- yerine -g- sesinin dönemin Kıpçak dilleri için tipik olduğunu aynı Kıpçak biçiminin Eski Rusçaya da girdiğini ve kelimenin 14. ve 16. yy. kaynaklarında bir kez geçtiğini, Eski Rusçada *begeul* kelimesinin aynı zamanda 'mübaşir' anlamına da geldiğini ifade eder. İki temel anlam olan 'çeşnigir' ve 'kahya'dan farklı bir anlam olan 'mübaşir' anlamına gelmesi biraz kafa karıştırıcı olsa da Vásáry, *tutqavul*'un 'muhafız' anlamının bir şekilde kaynaklarda sıklıkla birlikte anılan *bögevül*'e yayıldığını belirterek Moğolca *totqaul* ile Türkçe *tutqavul*'un bozulmuş karşılığı olan *Codex Cumanicus*'taki Farsça *tataul*'un bu fikri desteklediğini belirtir (Vásáry, 2009: 195-207).

Bu izahtan sonra *bogavul* kelimesinin Moğolca *bökevi-* fiiline bağlanması mümkün görünmektedir. Zühal Ölmez *bökevül* kelimesine yer vermiş, çalışmasında kelimenin Nevâyî'nin eserlerinde geçtiği yerler üzerinde durduktan sonra kelimenin Çağatayca sözlüklerdeki izahları ve kelimenin kökeni ile ilgili tüm tartışmaları/görüşleri çalışmasına ekleyerek kelimenin etimolojisi üzerinde durmuş ve çalışmasına Moğolca sözlüklerdeki *bökevi-* ve türevleriyle ilgili bilgileri eklemiştir (2015: 193-197).

Boeschoten, *boğavul* servant of the court 'mahkeme görevlisi, mübaşir' kelimesinin Moğolcadan alındığını belirtir (2022: 88b).

Kaya, çalışmasında *bökevül* kelimesi üzerine Doerfer'in, Vásáry'nin ve Z. Ölmez'in izahlarına aynen yer vermiştir (2018: 120-122).

3.6. boқтақ “kadınların giydiği yüksek şapka” [< Mo. *boqtaq*]

Atalay, *buktak* kelimesi için herhangi bir karşılık vermeyerek kelimeyi soru işaretiyle bırakmıştır (1945: 157). Ancak *Tuhfe*'de kelimenin Arapça karşılığı olarak شاربوش “şārbūş” (21a/01) yer alır. Khairullah'ın doktora tezinde Fazilov'un bu kelimeye “sarı, türban” anlamını verdiğine dikkat çekilmiştir ve metinde شاربوش yazılan kelimenin doğrusunun شاربوش “şārbūş” şeklinde olması gerektiği belirtilmiştir (2015: 131, 636. dipnot).

Moğolca Veriler:

Orta Moğolca: *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *bohtahlaḥu?* den Bohtah, Frauenkrone aufsetzen 'kadın tacını takmak' (Haenisch, 1939: 17; Kaçalin, 2020: 54); The *boqta* or *boqtaq* (= pmo. *boḡta*, *boḡtaḡ*, mo. *boḡto*) is the characteristic headdress worn by high-ranking Mongol ladies and known in Chinese at the time as *ku-ku kuan*, or simply as *ku-ku* '(*boqta* veya *boqtaq* (=klasik öncesi Moğolca *boḡta*, *boḡtaḡ*, mo. *boḡto*) yüksek rütbeli Moğol hanımları tarafından giyilen ve o dönemde Çince *ku-ku kuan* veya sadece *ku-ku* olarak bilinen karakteristik başlıktır' (Rachewiltz, 2004: 352). Rachewiltz, *boqta(q)*'in tüyler, mücevherler ve incilerle donatılmış çok süslü bir başlık olduğunu söyler. Bu başlığın ana özelliklerinden birinin alışılmadık uzunluğu ve şekliyle birlikte, yanlardan tıpkı saç lülesi gibi sarkan inci dizileri olduğunu belirtir (2004: 352). ||**Edebi Moğolca:** БОГТАГ (BOGTAG) Headdress of married noblewomen (obs.) 'evli olan soylu kadınların başlığı (esk).' (Lessing, 1960: 1199a; çev. Karaağaç, 2003: 177a); *bogda* saint, divin, vénérable, révérend, seigneur, maître (titre de grands personnages) 'kutsal, ilahi, muhterem, saygıdeğer, efendi, usta (büyük insanların unvanı)' (Kowalewski, 1846: 78a-b). ||**Modern Moğolca:** Kalmuk *boḡd'o* majestät; majestätisch, himmlisch, heiling; kaiser 'majeste; görkemli, göksel, iyileştirici; imparator' (Ramstedt, 1935: 49a); Buryat богдо 1) святѣйшій, верховный 'en kutsal, en yüce' (Çeremisov, 1951: 103b); Ordos *BoḡDo-* saint, empereur, Tchingis-khan 'aziz, imparator, Cengiz Han' (Mostaert, 1968: 74a).

Doerfer çalışmasında kelimenin kökünü tereddütlü bir şekilde Türkçe olduğunu gösterir: **boḡtaḡ*Frauenkrone 'kadın tacı' Mo. < ? Tü. ve **boḡtaḡ*Frauenkrone 'kadın tacı' Tü. (? < Mo. < ? Tü.) (TMEN IV 525a).

Boeschoten, *boḡtaq* kelimesinin Moğolcadan alındığını gösterir. Anlamını 'high cap worn by women (kadınlar tarafından giyilen yüksek şapka)' olarak verir (2022: 88b).

(Khabtagaeva, 2009: Ø; Eren, 1999: Ø; Schönig, 2000: 70; Räsänen, 1969: 78b; Doerfer 1963-75: 210-212 §89)

3.7. bosaḡa “kapı eşiği” [< Mo. *bosoḡa*]

Atalay, *busaḡa* kelimesinin anlamını “pabuç yamalıḡı” olarak vermiştir. (1945: 159) Metinde بوساغا kelimesinin Arapça karşılığı için بوساغا yazılmıştır (19b/10). Khairullah, kelimenin doğru anlamının Arapçada “kapının altındaki ağaç eşiği” olduğunu ve kelimenin bu şekilde düzeltilmesi gerektiğini belirtir (2015: 127, 601. dipnot).

Moğolca Veriler:

Kelime **orta Moğolca kaynaklarından** *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *bosoĥa* (*e'uten*) Türschwelle, Türauslaß 'kapı eşiği, kapı çıkışı' (Haenisch, 1939; 20; Kaçalın, 2020:60); Rachewiltz, açıkça kağanın çadırı için kullanıldığını belirtir: *altan bosoqa*'daki *bosoqa* (eşik) (= Mo. *bosoĥa*) < *bosaqa* şeklinde kelimeyi gösterir (2004: 506). ||**Edebi Moğolca** BOSUG-A / БОСГО (BOSUG-A) doorsill, threshold 'eşik, kapı eşiği' (Lessing, 1960: 122b); *bosoga, bosaga* le seuil d'une porte 'bir kapının eşiği' (Kowalewski, II, 1846: 1173a). ||**Modern Moğolca** Kalmuk *bos^oγn, bosxv* türschwelle 'kapı eşiği' (Ramstedt, 1935: 52b); Buryat БОГОҺО порог 'eşik' (Çeremisov, 1951: 104b); Ordos *BOŠOĥ.O* seuil de porte 'kapı eşiği' (Mostaert, 1968: 83a).

Khabtagaeva, Tuvacada *bozaga* doorsill, threshold 'kapı eşiği, eşik' anlamında bulunan kelimenin kökü için Moğolca *bosaga < *bos*-(X)-*GAn* Edebi Moğolcada *bosoĥ-a* < *bos*- to rise, stand up; to revolt; to become a revenant 'yükselmek, kalkmak, ayağa kalkmak; isyan etmek; geri dönen olmak, pusmak' izahı yapılmıştır (2009: 73).

Eren, *eşik* maddesinin açıklamasında çağdaş diyalektlerin bir bölümünde eşiğe *bosaĥa* adının verildiği belirtilir: Kazakça *bosaĥa*, Karakalpakça *bosaĥa*, Kırgızca *bosoĥo*, Özbekçe *bosaĥa*, Karayca *basaga*, Nogayca *bosuĥa*, Kazan Tatarcası *busaĥa*, Şorca *pozaĥa*, Alt., Teleüt *puzoĥo*, Çuvaşça *pusaxa*. Burada ayrıca diyalektlerde kullanılan *bosaĥa* biçiminin Moğolcadan alındığı izah edilmiştir (1999: 140a).

Boeschoten *boşaĥa* kelimesinin Moğolcadan alındığını ve anlamının *threshold* 'eşik' olduğunu belirtir (2022: 90b).

(Kelime için ayrıca bk. Räsänen, 1969: 81b; TMEN I: 227-228 §105; Csáki, 2006: 63-66; Kincses-Nagy, 2018: 68-69).

3.8. **botañ** "gölge" [< Mo. *budañ*]

Kodeks Kumanikus'ta *botañ* "gölge" (Argunşah ve Güner, 2015: 672) şeklinde yer alan kelime Poppe (1962) ve Knüppel (2009)'in çalışmalarında ele alınmamıştır.

Moğolca Veriler:

Kelime **orta Moğolca kaynaklarından** *Moğolların Gizli Tarihi*'nde **budan** Nebel 'sis' (Haenisch, 1939 20; Kaçalın, 2020: 61) anlamında yer alır. ||**Edebi Moğolca** BUDANG / БУДАН(Г) fog, mist, haze 'sis, pus, ince duman' (Lessing, 1960: 129b); (boudang) brouillard, vapeur épaisse dans l'air 'sis, havadaki yoğun buhar' (Kowalewski, II, 1846: 1174b). || **Modern Moğolca** Kalmuk *budñ* nebel, nebelig (sis, sisli) (Ramstedt, 1935: 57b); Buryat БУДАН(Г) мгла, лёгкий туман (pus, hafif sis) (Çeremisov, 1951: 119b); Ordos *BUDañ* brouillard, brume; nuage de poussière 'sis, pus; toz bulutu' (Mostaert, 1968: 89b).

Khabtagaeva, Tuvacada *budañ* 'careless, inaccurate; confused, chaotic 'dikkatsiz, hatalı; karışık, kaotik' anlamında yer alan kelimenin Moğolca *budañ kelimesinden geçtiğini ve anlamsal değişiklik yaşadığını belirtir (2009: 264).

Boeschoten de *Codex Cumanicus*'ta bulunan *botañ* shade 'gölge' anlamındaki kelimenin Moğolcadan geçtiğini belirtir (2022: 91a).

Räsänen, kelimenin Moğolcada *budan, budañ, budun nebel* 'sis' olduğunu belirtir (1969: 85b)

3.9. **bögey-** "boyun eğmek, itaat etmek" [< Mo. *bökey-* ~ *bögey-*]

Kodeks Kumanikus'ta *bögej-* [bögey-] "gehörchen" (Grønbech, 1942: 66) olarak verilen kelime Poppe (1962) ve Knüppel'in (2009) çalışmalarında ele alınmamıştır.

Moğolca Veriler:

Kelime **orta Moğolca kaynaklarından** *Moğolların Gizli Tarihi*'nde tespit edilememiştir. ||**Edebi Moğolca** БӨКҮЙ- / БӨХИЙХ [= *bökei-*] to bend down, bow, bow one's head, salute by bowing, stoop, incline; to lean (Lessing, 1960: 127a), (BÖKÜY- (*böhiyh*) [= *bökey-*] бүкүлмөк, ашағыа егілмөк, егірлмөк, баһи егімөк, баһ егірек селамламөк, камбуруну чыкармөк, камбурлаһмөк (Moğ.-Tü. Sözlük çev. Karaaĥaç, 2003: 203); *büküyükü, büküyükü* (bukuiku) se plier, se courber, s'incliner, se fléchir, se baisser: saluer en se courbant, en s'inclinant 'bükülmek, eğilmek, meyletmek, esnemek; eğilerek selamlamak' (Kowalewski, 1846: 1248a). ||**Modern Moğolca** Kalmuk *bökixə* sich vorwärts biegen, buckelig werden, einen buckel (höcker, knollen) bilden; fakt. *bökilĥ^ox^o* krumm biegen, konvex, buckelig machen. [*böki-ji-*; Tü. *bök-*, *bük-* 'biegen, beugen'] 'öne doğru eğilmek, kamburlaşmak, bir tümsek (kambur, yumru) oluşturmak; (faktitif) *bökilĥ^ox^o* eğmek,

bükme, eğri hâle getirmek [*böki-ji-*; Tü. *bök-*, *bük-* ‘eğmek, bükme’ (Ramstedt, 1935: 55a); Ordos *Bö^kxī-* se courber [Mo. *bökeyi-*, *böküyi-*] ‘eğmek, eğilmek’ (Mostaert, 1968: 85b).

Boeschoten kelimeyi, *bögäy*= < Moğ. to obey ‘itaat etmek’ [Moğolca *bökäy*= to bow ‘bir grup karşında şükür veya saygı için göstermek için başını veya vücudunu ileri doğru eğmek’] şeklinde açıklamıştır (2022: 92a).

3.10. buv “geyik, erkek geyik” [< Mo. *bugu*]

Kodeks Kumanikus’ta *buv* “geyik, erkek geyik” (Argunşah ve Güner, 2015: 676) olarak yer alan kelime Poppe (1962) ve Knüppel’in (2009) çalışmalarında ele alınmamıştır.

Moğolca Veriler:

Orta Moğolca kaynaklarından *Moğolların Gizli Tarihi*’nde **buğu** Hirsch ‘buğ, sığun, geyik’ (Haenisch, 1939: 21; Kaçalın, 2020: 62) şeklinde yer alır. Rachewiltz, *buqu*’nun = klasik öncesi Moğolca ve yazılı Moğolcada *buğu*, Halha Moğocasında *buğa* olarak kaydeder ve anlamının ‘kızıl geyik (Cervus elaphus)’ olduğunu belirtir (2004: 256). || **Edebi Moğolca** БУГУ/БУГА (BUGU/BUGA) A male deer; a game somewhat similar to checkers ‘Erkek geyik; damaya benzer bir çeşit oyun’ (Lessing, 1960: 131a); (*boughou*) chevreuil, cerf ‘karaca, geyik’ (Kowalewski, 1846: 1160a). || **Modern Moğolca** Kalmuk *buy^u* hirsch (männlicher) ‘geyik (erkek)’ (Ramstedt, 1935: 58a); Buryat БУГА изиобр, марал; бох. олень ‘kızıl geyik, marak; *Bohan lehç.* geyik’ (Çeremisov, 1951: 119a); Ordos *BUğ. U* cerf ‘geyik’ (Mostaert, 1968: 91b).

Kincses-Nagy, Moğol döneminden önce Türkçede görülmediğini ve Moğolcadan güçlü bir şekilde etkilenmiş Türk dillerinde bulunabildiğini söyler. *Bâbürnâme*’de *buğu maral* ikilemesinde görüldüğünü belirterek bazı Türk dillerinde Türkçe *buğa* ve Moğolca *buğu* arasında semantik bir karışım olduğunu ekler. Örneğin Hakasçada, Moğolcadan semantik bir kopya gözlemlenebildiğine dikkat çeker (2018: 71).

Boeschoten de sözlüğünde *buğu* male deer ‘erkek geyik’ kelimesinin Moğolcadan geldiğini belirtmiştir (2022: 94a).

(Kelime için ayrıca bk. Doerfer 1963-75, II, 300; Räsänen, 1969: 86b).

4. Moğolca alıntı kelimelerin tarihî Kıpçak sözlüklerine yansması şu şekildedir:

Kelimenin Moğolca Biçimi ve Anlamı	CC ⁵	Kİ ⁶	KMT ⁷	TZ ⁸	BM ⁹	KK ¹⁰	DM ¹¹
<i>bağana</i> “direk, sütun, kazık, destek, sırık, çadır kazığı, çatı kirişi, kiriş, döşeme kirişi”				<i>bağana</i> “çatal”			
<i>ba’urçi</i> “aşçı”	<i>bağırçı</i> “aşçı”						
<i>bödene</i> “bıldırcın”				<i>badanah</i> “yelve kuşu”		<i>bedene</i> “bıldırcın”	<i>bedene</i> “bıldırcın”

⁵ *Kodeks Kumanikus*

⁶ *Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk*

⁷ *Kitāb-ı Mecmū’u Tercumān-ı Türki ve ‘Acemī ve Moğolī*

⁸ *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye*

⁹ *Kitābu Bulğatu’l-Muštāk fi Luğati’t-Türk ve’l-Kıfçak*

¹⁰ *El-Kavānīnu’l-Kullīye li Zābiti’l-Luğati’t-Türkiyye*

¹¹ *Ed-Durretu’l-Muđā fi’l-Luğati’t-Türkiyye*

<i>beserek</i> “melez hayvan, kırma”		<i>bisäräk</i> “İki hörgüçlü deve”		<i>besrek</i> “erkek ve kızgın deve” <i>bisrek</i> “erkek ve kızgın deve”			
<i>böke’ül</i>	<i>boγavul</i> [bogaul] “mübaşir”						
<i>boqtaq</i> “evli ve soylu kadınların başlığı (esk)”				<i>buktak</i> “sarı, türban”			
<i>bosoγa</i> “eşik, kapı eşiği”				<i>busaga</i> “kapının altındaki ağaç eşik”			
<i>budaγ</i> “sis, pus, ince duman”	<i>botaq</i> “gölge”						
<i>bökey-</i> ~ <i>bögey-</i> “bükülmek, aşağıya eğilmek, eğrilmek, başını eğmek, baş eğerek selamlamak, kamburunu çıkarmak, kamburlaşmak”	<i>bögey-</i> “boyun eğmek, itaat etmek”						
<i>bugu</i> “erkek geyik”	<i>buv</i> “geyik, erkek geyik”						

5. Sonuç

“Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Alıntılar Üzerine-II” başlıklı çalışma daha önce *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*’de yayınlanan “Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar” adlı makalenin devamıdır. Adı geçen çalışmada, Kıpçak Sözlükleri olan *Kodeks Kumanikus*, *Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk*, *Kitāb-ı Mecmū’u Tercumān-ı Türkī ve ‘Acemī ve Moğolī*, *Et-Tuḥfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye*, *Kitābu Bulğatu’l-Muḥtāk fi Luğati’t-Türk ve’l-Kıfçak*, *El-Kavānīnu’l-Kulliye li Żabṭi’l-Luğati’t-Türkiyye* ve *Ed-Durretu’l-Muḍā fi’l-Luğati’t-Türkiyye*’de 60 Moğolca alıntı kelime değerlendirilmiştir. Bu çalışmada ise önceki çalışmada ele alınmamış olan *bağana* “çatal”, *bağırçı* “aşçı”, *bedene* “bildircin”, *besrek* “kızgın deve”,

boğavul “mübaşir”, *boқтақ* “kadınların giydiği yüksek şapka”, *bosağa* “kapı eşiği”, *botañ* “gölge”, *bögey-* “boyun eğmek, itaat etmek” ve *buv* “geyik, erkek geyik” kelimeleri incelenmiştir.

İncelenen kelimelerden *bağırçı*, *boğavul*, *botañ*, *bögey* ve *buv* sadece *Kodeks Kumanikus*’ta tespit edilmiştir. Kökü Moğolca *ba’urçı* olan kelime *bağırçı* biçimiyle tarihî Türk dillerinde ilk kez *Kodeks Kumanikus*’ta karşımıza çıkmıştır.

boğavul kelimesi ise bu şekilde Moğolca verilerde tespit edilememiştir. Moğol İmparatorluğunun batı yarısında kullanılan *böke’ül* kelimesi Türk dillerine *bökevül* olarak ve Farsçaya *bukāvul* olarak (ya doğrudan Moğolca ya da Türk dili aracılığıyla) geçmiştir. Asya’nın neredeyse tüm Türk-Moğol yönetimleri, İran dünyası ve Babürlü Hindistan’ının bildiği *bökevül* (*bukāvul*) makamı Türkçede ilk olarak yine *Codex Cumanicus*’ta görülmüştür. *Bökevül*’ün sahip olduğu iki temel anlam olan ‘çeşnigir’ ve ‘kahya’ dan farklı bir anlam olan ‘mübaşir’ anlamına gelmesi *tutqavul*’un ‘muhafız’ anlamının bir şekilde kaynaklarda sıklıkla birlikte anılan *bögevül*’e yayılmış olmasından kaynaklanmış olduğu düşünülmektedir.

beserek kelimesi *Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk*’te *biserek*; *Et-Tuhfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye*’de ise *besrek* ve *bisrek* şekillerinde okunmuştur.

besrek ve *bisrek* dışında *bağana*, *badanah*, *buktak* ve *busaga* kelimeleri de *Et-Tuhfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye*’de tespit edilmiştir. Moğolca *bödene* kelimesinin *Et-Tuhfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye*’de *badanah* şeklinde yazıçevrimi verilirken *El-Kavānīnu’l-Kulliye li Żabḫi’l-Luğati’t-Türkiyye* ve *Ed-Durretu’l-Muḫḫā fi’l-Luğati’t-Türkiyye* *bedene* şeklinde yazıçevrimi yapılmıştır.

Atalay çalışmasında, *buktak* kelimesini soru işaretiyle bırakmıştır. Ancak *Tuhfe*’de kelimenin Arapça karşılığı *شاربوش* “şārbūş” olarak verilmiştir; bu bilgiden hareketle Fazılov’un “sarık, türban” anlamını vermesi önemlidir. Ayrıca metinde *شاربوش* yazılan kelime *شربوش* “şarbūş” şeklinde düzeltilmelidir. Yuvarlak ünlülerin Arapça ve harfiyle gösterilmesi, hareketin de bu durumda okuyuşa etkisinin olmaması gibi sebeplerle Moğolca verilere dayanarak dar yuvarlak okunan ünlü geniş yuvarlak ile *boқтақ* şeklinde düzeltilmesi uygundur. Yine *Et-Tuhfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye*’de *busaga* şeklinde okunan ve “pabuç yamalıği” olarak verilen anlam Moğolca verilere dayanarak *bosağa* şeklinde okunmalı ve anlamı “kapının altındaki ağaç eşik” olarak düzeltilmelidir.

Kitābu Bulğatu’l-Muštāk fi Luğati’t-Türk ve’l-Kıfçak ve *Kitāb-ı Mecmū’u Tercumān-ı Türkī ve ‘Acemī ve Moğolī*’de *b* ile başlayan ve önceki çalışmada ele alınmayan yeni bir kelimeye rastlanmamıştır.

Önceki çalışmada ele alınmamış Moğolca kökenli kelimeler, bu makalenin devamını zorunlu hâle getirmiştir. Çalışmada, ele alınan kelimelerin Kıpçak sözlüklerindeki biçim ve anlamlarının Moğol kaynaklarındaki durumu ve köken bilgisi sözlüklerindeki değerlendirmeleri üzerinde durulmuştur. Böylece Kıpçak Türkçesinde Moğol etkisiyle ortaya çıkan Moğol unsurlarının derlenmesi, bu bölgedeki dilsel, kültürel ve toplumsal etkileşimlerin izlenmesi hakkında önemli veriler sağlamaktadır. Ayrıca bu incelemeler, Kıpçakça söz varlığının ne kadarının Moğolca söz varlığından beslendiğini ortaya koyması bakımından da önem arz etmektedir. Diller arasındaki etkileşim yalnızca kelime düzeyinde bir alışveriş değil, aynı zamanda kültürlerin birbirinden öğrenme biçimidir. Bir dilde alıntılanan ya da ödünçlenen kelimeler, o toplumun ilişki kurduğu halklardan edindiği maddî ve kavramsal bilgilerin habercisi konumundadır. Bu açıdan Kıpçak Türkçesine geçmiş Moğolca unsurlar, iki kültür arasındaki siyasi, askerî ve toplumsal ilişkilerin yanı sıra bilgi ve tecrübe aktarımının da somut göstergeleri olarak önem taşımaktadır.

Kaynaklar

- Argunşah, M., Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bläsing, U. (2008). Çift Başlı Rus Kartalının İmparatorluğunda ‘Türkçe’ bir Avcı Kuşu veya Rusça *bérkut* ile Türkçe *bürküt* sözcüklerinin tarihine ait malzemeler. *Festschrift in Honor of Talat Tekin, Türk Dilleri Araştırmaları*, edited by Mehmet Ölmez, C18, İstanbul: 77-134.
- Boeschoten, H. (2022). *A Dictionary of Early Middle Turkic*, (by with the editorial assistance of J. O’Kane). Leiden-Boston: Brill.
- Bulut, A. (2019). *Kitābu’l İdrāk li-lisāni’l Etrāk’te İsimler-Divānu Lügati’t Türk ve Kıpçak Sözlükleriyle Karşılaştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abū Hayyân, Kitâb al-İdrāk li-lisân al-Atrāk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Csáki, É. (2006). *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*, (Turcologica 67). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Çeremisov, K. M. (1951). *Buryat-Mongolsko-Russkiy Slovar’*. Moskva: Gosudarstvennoe Izdatelstvo Inostrannix i Natsionalnix Slovarey.
- Çetin, E. (2022). Türkçe Sözlük’ün 1945-2011 Baskılarında Moğolca Sözcüklerin Durumu ve *Oyulga* Sözcüğü Hakkında. *Türkçe ve Moğolca Çalışmaları Sempozyumu: Sir G. Clauson ve Talat Tekin’in Katkıları, 28-29 Kasım 2022 Bildiriler* (Yayına Haz. Mehmet Ölmez, Tümer Karaayak). İstanbul: 79-101.
- Çiçek, S. E., (2015). Kıpçak Sözlüklerindeki Moğolca Unsurlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 63(1), 49-98.
- Çulha, T. (2024). Karaycada Yer Alan Moğolca Alıntılar Üzerine 1. *Türk Dilleri Araştırmaları, Doğumunun 60. Yılında Yong-Söng Li Armağanı*, 34(2): 203-214.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV. Wiesbaden.
- Domiy, T. (2023). Uygur-Moğol Harfli Moğol Dili Yadigârları (13.-16. Yüzyıllar) Giriş, Yazıçevrimi ve Kaynaklar (Mongolian Monuments in Uighur-Mongolian Script (XIII-XVI Centuries) Introduction, Transcription and Bibliography. (Katkıda Bulunan: Tsetsegdari Gurragçaa), (Çev. Mehmet Ölmez, Ganjidmaa Chimeddorj). İÜ Moğol Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayını, Ankara: Bilge Su.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (2. Baskı). Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Grønbech, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhagen: Einar Munksgaard.
- Güner G. (2013). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Haenisch, E. (1939). *Manghol un Niuca Tobca’an (Yüan-ch’ao pi-shi), Geheime Geschichte der Mongolen, Teil II: Wörterbuch*. Leipzig.
- İnan, A. (1953). XIII-XV. Yüzyıllarda Mısır’da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve “Halis Türkçe”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten*, C 1: 53-71.
- Kara, G. (1990). Zhiyuan Yiyu: Index Alphabétique des mots Mongols. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 44(3): 279-344.
- Kaya, H. (2018). Harezmi-Altın Ordu Sahası Metinlerinde Moğolca Söz Varlığı I. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 22(1): 116-129.
- Khabtagaeva, B. (2009). *Mongolic Elements in Tuvan* (Band 81). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Khairullah, H. L. (2015). *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye Fi’l-Lûgati’t-Türkiyye Çeviri-Fiil İncelemesi*. (Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kincses-Nagy, É. (2018). *Mongolic Copies in Chaghatay*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Knüppel, M. (2009). Noch Einmal zu den mongolischen Lehnwörtern im Komanischen, *Turcica*, (Volume 41): 353-361. doi: 10.2143/TURC.41.0.2049300.
- Kowalewski, J. É. (1846). *Dictionnaire Mongol-Russe-Français, tome deuxième*. Kasan: Imprimerie de L’Université.
- Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük* (Çev. Günay Karaağaç). 2 Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mostaert, A. (1968). *Dictionnaire Ordos*, Seconde Édition. New York-London: Johnson Reprint Corporation.
- Ölmez, Z. (2015). Ali Şir Nevâyi’nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler -II-. *Türk Dilleri Araştırmaları, (Festschrift für Uwe Bläsing)*. 25.2: 183-206.

- Ölmez, Z. (2020). *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-yi Terākime*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özyetgin, A. M. (2001). *Ebū Ḥayyān Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3. Ankara: Köksav.
- Poppe, N. (1927-1928). Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschrift, *Izvestiya Akademii Nauk SSSR. (Bulletin de l'Académie des Sciences de l'URSS)*. 1927-1928: 1009-1040, 1251-1274, 55-80.
- Poppe, N. (1962). Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen, *Németh Armağanı*. (Haz. Eckmann, J., Levend, A. S., Mansuroğlu, M.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi: 331-340.
- Ramstedt, G. J. (1935). *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki.
- Räsänen, M. 1969. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Schönig, C. (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westghusischen*. (Turcologica 47). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Şigi Hutuḥu: *Mangḥol un Niuca Tobca'an (Yüan-ch'ao pi-shi) Moğolların Gizli Tarihi Sözlük* Kode'e 1240 Hans-Peter VIETZE - Herwig Zeuner MTER: Rückläufiges Wörterbuch zu Monghol un Niuca Tobca'an: Leipzig, 1969 ile birlikte Erich Haenish'ten Çeviren Mustafa S. KAÇALIN. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, T. & Ölmez, M. (2003). *Türk Dilleri -Giriş-* (2. bs.). Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi: 2. İstanbul: Kitap Matbaası.
- The Secret History of the Mongols*. (2004). trans. Igor de Rachewiltz. I-II. Leiden: Brill.
- Toparlı, R. (2003). *Ed-dürretü'l mudiyye fi'l-lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S., & Yanık, N. H. (1999). *El-Kavâninü'l-Külliyeye Li Zabtî'l-Lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., Çögenli, M. S., & Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vásáry, I. (2009). Mongol or Turkic? Notes on *Bökevül*, A Military and Court Official of the Turco-Mongolian Politics, *The Early Mongols: Language, Culture and History Studies in Honor of Igor de Rachewiltz on the occasion of his 80th Birthday*, Edited by Volker Rybatzki, Alessandra Pozzi, Peter W. Geier and John R. Krueger, Indiana University: The Denis Sinor Institute for Inner Asian Studies: 195-207.
- Zajaczkowski, A. (1954). *Vocabulaire Arabe-Kiptchak de l'époque de l'Etat Mamelouk, Bulğat aş-Muştaq fi luğat at-Turk wa'l-Qıfçaq, II-ème partie, Le verbe*. Warszawa.
- Zajaczkowski, A. (1958). *Vocabulaire Arabe-Kiptchak de l'époque de l'Etat Mamelouk, Bulğat al- Muştaq fi luğat at-Turk wa'l-Qıfçaq, I-ère partie, Le nom*. Warszawa.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

---

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduğunu kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış olduğu resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
